

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Van voormoeders tot vrouwen van morgen: de feministische antropologie nader beschouwd

Fogelberg, T.; Boesveld, M.; Grijns, M.; Banck, G.; Heijningen, B. van

Citation

Fogelberg, T., Boesveld, M., & Grijns, M. (1982). Van voormoeders tot vrouwen van morgen: de feministische antropologie nader beschouwd. In G. Banck & B. van Heijningen (Eds.), *Intermediair bibliotheek* (pp. 213-225). Amsterdam: Intermediair. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4214690>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4214690>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Beroep: Antropoloog

1981

Redactie

Geert Banck
Barry van Heijningen

Van voormoeders tot vrouwen van morgen

De feministische antropologie nader beschouwd

Een beschouwing over feministische antropologie geeft geen portret van één beroemd individu, zoals de meeste bijdragen aan dit boek, maar behandelt een brede beweging, die de antropologie – als wetenschap en als bedrijf – in feministische zin een nieuwe inhoud tracht te geven. Dit gebeurt op velerlei manieren, van vaak baanbrekend onderzoek op wetenschappelijk terrein tot actie door pressiegroepen voor formele erkenning van vrouwenstudies aan antropologische instituten.¹

Het gebruik van de term 'vrouwenstudies', hoewel algemeen ingeburgerd, kan aanleiding geven tot verwarring: ten onrechte wordt gesuggereerd dat het vooral gaat om het bestuderen van vrouwen door vrouwen. Van belang zijn echter juist de feministische uitgangspunten. Niet elke antropologische studie met vrouwen in de hoofdrol behoort tot de feministische antropologie.

Voordat we ingaan op wat de feministische antropologie inhoudt, zullen we enkele kernpunten van feministische wetenschap in het algemeen aanstippen.

Feministische wetenschap

Feministische wetenschapsbeoefening is nauw verbonden met de vrouwenbeweging. Inzichten omtrent de onderdrukking van vrouwen die daar werden ontwikkeld leidden tot kritiek op de gangbare wetenschapsbeoefening die mensen en situaties bestudeert zoals mannen die zien. Daarbij worden vrouwen vaak geheel over het hoofd gezien, of er worden opvattingen over vrouwen en sekse-ongelijkheid gehanteerd, die niet getoetst zijn aan de werkelijkheid.

Vanuit deze kritiek zijn een aantal vormen van feministisch onderzoek ontstaan. Men begon met het aantonen van *misstanden*. Hieronder valt, naast het beschrijven van vrouwendiscriminatie en -onderdrukking op allerlei terreinen, ook het aantonen van seksistische vooronderstellingen in wetenschappelijke studies.

Belangrijkste kritiekpunten zijn:

- dat er slordig wordt omgesprongen met sekse-categorieën. Conclusies en theorieën worden in zulke algemene termen geformuleerd, dat het lijkt of zij voor de gehele mensheid gelden. In feite hebben ze alleen betrekking op de mannelijke helft;
- dat vrouwen alleen in beschouwingen worden opgenomen, als zij belangrijk zijn voor mannen en gerelateerd zijn aan mannen, bij wijze van toevoeging. Dit heeft

onder meer tot gevolg, dat machtsverschillen tussen mannen en vrouwen niet worden onderkend;

— dat waar beide seksen worden beschouwd, mannen de norm zijn;

— en vrouwen als afwijking van de norm gelden.²

Voor de antropologie introduceerde Joke Schrijvers (1975) het begrip viricentrisme als een verschijnsel analoog aan etnocentrisme: mannelijk denken en handelen staat centraal. Antropologen zijn meestal uitgegaan van de sekse-ideologie van hun eigen westerse cultuur die uiterst viricentrisch is.

Waar vrouwen grotendeels 'onzichtbaar' zijn gebleven in wetenschappelijk werk, is het *opvullen van hiaten* in de bestaande wetenschap een belangrijke vorm van onderzoek. De aandacht wordt gevestigd op situaties, activiteiten, denkbeelden van vrouwen, die tevoren over het hoofd zijn gezien of op vertekende wijze weergegeven. Een bekende antropologische studie in deze categorie is van Annette Weiner, die in de voetsporen van Malinowski onderzoek deed onder de Trobrianders. Zij ontdekte, dat ook onder de vrouwen belangrijke uitwisselingssystemen bestaan, vergelijkbaar met de 'kula' van de mannen die Malinowski heeft beschreven (Malinowski 1922; Weiner, 1976).

Voortbouwend op kritisch en aanvullend onderzoek komt langzamerhand steeds meer *vernieuwend onderzoek* op gang, gericht op het ontwikkelen van theorieën en begrippen, waarmee vrouwenlevens en vrouwenonderdrukking kunnen worden beschreven en geanalyseerd.

Een belangrijk uitgangspunt voor feministische wetenschapsbeoefening is *'... het verwerven van kennis die een bijdrage kan leveren aan het scheppen van voorwaarden voor het opheffen van de onderdrukking van vrouwen en daarmee samenhangende maatschappelijke verhoudingen.'* (Bleich en De Vries, 1977: 26) Sinds de nota, waaruit het citaat afkomstig is, verscheen, is er onder feministische onderzoeksters in Nederland een levendige discussie op gang gekomen over uitgangspunten en methodologische vraagstukken.¹ Dit is niet de plaats om uitvoerig op deze discussie in te gaan. We willen volstaan met het aangeven van de belangrijkste punten.

Overeenstemming is er over het afwijzen van het beginsel van waardevrijheid. Wetenschap is niet waardevrij: de keuze van onderwerp, de theoretische benadering en de interpretatie van resultaten worden altijd beïnvloed door het maatschappijbeeld van de onderzoekster. Daarnaast legt de feministische wetenschap de nadruk op het belang van een nauwe relatie tussen wetenschappelijke theorie en maatschappelijke praktijk, maar er zijn verschillende meningen over de inhoud van die relatie.

Sommige feministen kiezen bij voorkeur voor vormen van actieonderzoek, waarin zijn persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp op een directe manier tot uitdrukking kunnen brengen, en waarbij de onderzochte groep rechtstreeks kan meeprofiten van de onderzoeksresultaten. Maar feministische wetenschap mag zich niet beperken tot actieonderzoek of zoals Komter en Mossink (1980: 363) stellen: *'... ingrijpen in de status quo moet nooit als vervanging voor theorievorming gaan fungeren: we moeten verder kijken dan de actie lang is.'*

Uit de praktijk van de vrouwenbeweging wordt ook wel de eis gesteld, dat de resultaten van feministisch onderzoek directe oplossingen moeten bieden voor praktische problemen, of op z'n minst 'bewustmakend' behoren te zijn (Luichies, 1981; zie ook Mies, 1978). Dergelijke dwingende eisen vinden wij een beperking van de weten-

schappelijke mogelijkheden. Van theorievorming en onderzoek kunnen lang niet altijd directe praktische resultaten worden verwacht, ook niet in de vorm van 'bewustmaking' (zie ook Sevenhuijsen, 1979).

Voor antropologen spelen in deze discussie vragen mee, die verband houden met de mogelijkheid tot samenwerking met vrouwen in de Derde Wereld. Op deze problemen zullen wij later terugkomen.

Voormoeders

Vrouwen hebben in de antropologie altijd al een actieve rol gespeeld. Sinds het ontstaan van de antropologie als academische discipline zijn er veel vrouwelijke antropologen geweest. Al in 1885 richtten zij in de Verenigde Staten de 'Women's Anthropological Society' op. Van deze allereerste vrouwelijke antropologen zijn vooral Matilda Coxe Stevenson, Alice Cunningham Fletcher en Elsie Clews Parsons bekend gebleven.

Zoals de meeste Amerikaanse antropologen uit die tijd deden zij onderzoek onder Indianen. Zij meenden (evenals haar mannelijke collega's zoals bij voorbeeld Edward B. Tylor), dat zij als vrouwen informatie konden verzamelen die voor mannelijke antropologen ontoegankelijk was. In de praktijk hielden zij zich zelden met zulke 'aanvullende' studies bezig, maar bewogen ze zich op hetzelfde terrein als haar mannelijke collega's (Lurie, 1966).

Uit deze periode moet ook de Engelse Daisy Bates worden genoemd, tijdens haar leven (1863-1951) al een legende: een kleine vrouw, die, gekleed in een Victoriaanse lange jurk met hooggesloten kraagje, witte handschoenen en een hoed, veldwerk deed onder de oorspronkelijke bewoners van de Westaustralische woestijn. Zij wordt in Australië beschouwd als een van de grote pioniers, door haar strijd voor de emancipatie van de 'Aborigines'. Helaas is haar antropologische werk tijdens haar leven miskend. De waardevolle gegevens, die zij sedert 1899 tijdens bijna vijftig jaar veldwerk verzamelde, beginnen nu pas de aandacht te krijgen die zij verdienen. (Rohrlich-Leavitt en anderen, 1975: 124-126; Salter, 1972)

Van alle vrouwen die voor de Tweede Wereldoorlog veldwerk deden en daarover publiceerden, hebben vooral Ruth Benedict (1887-1948) en Margaret Mead (1901-1978) internationale bekendheid verworven, ook buiten haar vakgebied.³ Margaret Mead heeft zowel door haar werk, als door haar eigen carrière als wetenschapsvrouw, grote invloed gehad op denkbeelden over vrouwen. Zij is de meest geciteerde antropoloog in publikaties die niet dit vakgebied betreffen en voor velen is zij het symbool geworden van de vrouwelijke geleerde.

In haar eigen leven waren Mead en Benedict zich heel goed bewust van de discriminatie, die zij als vrouw ondervonden. Zo schrijft Mead (1974: 55) hoe bitter het voor Benedict was, dat ze in 1937 niet serieus als opvolgster van Franz Boas werd beschouwd. Informeel mocht zij zijn taken wel overnemen, maar men meende, dat een vrouwelijke professor het aanzien van de faculteit in de academische gemeenschap zou schaden. Pas in 1948, vlak voor haar dood, werd Benedict tot professor benoemd.

In het werk van beide vrouwen komen probleemstellingen rond de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen, die in de feministische antropologie een centrale plaats innemen, nooit expliciet ter sprake. Mead komt wel de eer toe zich als eerste

antropoloog te hebben gericht op het bestrijden van westerse denkbeelden omtrent een seksegebonden menselijke 'natuur'. Vooral in haar baanbrekende werk *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1935) heeft zij veel materiaal bijeengebracht waarmee kan worden aangetoond, dat de menselijke natuur zeer kneedbaar is en dat 'mannelijk', respectievelijk 'vrouwelijk' gedrag meer cultureel dan biologisch is bepaald. Voor dit werk wordt ze terecht de moeder van de feministische antropologie genoemd.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog richtten steeds meer onderzoeksters zich op het bestuderen van het leven van vrouwen en het beschrijven van samenlevingen vanuit het perspectief van de vrouwelijke leden. Bekend zijn vooral de Engelse Phyllis Kaberry met *Women of the Grassfields* (1952), over de Bamende in West-Afrika, en de Franse Denise Paulme met de bundel *Femmes d'Afrique Noire* (1960). In Nederland publiceerde Cora Vreede-de Stuers een aantal studies over vrouwen in Indonesië en India.⁴ Zij neemt onder deze antropologen een bijzondere plaats in, omdat ze in haar werk aandacht besteedt aan vrouwenemancipatie. Uiteraard is ze in haar benadering beïnvloed door de tijd waarin ze werkte: ze beschrijft de positie van vrouwen niet expliciet in termen van onderdrukking en machtsverhoudingen. Haar keuze van studieterrain, haar kritische opmerkingen, soms tussen de regels door, over sekseverhoudingen – ook in onze samenleving – getuigen echter wel van grote betrokkenheid.

'Het was', zo zegt ze ter verklaring van deze verholde vorm van kritiek, 'in die tijd en temidden van mannelijke vakgenoten met een dikwijls duidelijk engagement wat hun studies van politieke en sociale minderheden betrof, toch nog ongewoon om die betrokkenheid uit te breiden naar vrouwen.' (Mondelinge informatie)

Theoretische uitgangspunten

In feministische publikaties is altijd veel gebruik gemaakt van antropologische gegevens. Uit de vrouwenbeweging kwam een aantal dringende vragen naar voren: zijn het biologische of vooral culturele factoren, die eigenschappen, gedrag en taakverdeling van mannen en vrouwen bepalen? Worden vrouwen overal gediscrimineerd en gedomineerd? Welke verschillende vormen neemt vrouwenonderdrukking aan? Wat is de oorsprong van hiërarchische sekseverhoudingen? Ter ondersteuning van de verschillende standpunten werden gegevens over allerlei culturen bij elkaar gebracht. Vooral Mead, maar ook Lévi-Strauss, Malinowski, Murdock en zelfs Bachofen en Briffault werden driftig geciteerd.

Feministische antropologen zijn, door deze vragen gestimuleerd, begonnen met het formuleren van een aantal nieuwe thema's en discussiepunten, waarvan de belangrijkste hier kort worden samengevat. Een grote groep onderzoeksters richt zich vooral op het zoeken naar verklaringen voor ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, of, zoals een van haar het uitdrukt: 'het blootleggen van de mechanismen die van vrouwen ondergeschikte mensen maken' (Rubin, 1975).

Universeel

Een belangrijk discussiepunt in dit verband betreft het universeel voorkomen van de asymmetrische verhoudingen tussen de seksen. Twee visies staan hier tegenover elkaar.⁵ In de eerste is het uitgangspunt de gedachte, dat ongelijkwaardigheid tussen

de seksen een in alle samenlevingen in alle tijden voorkomend verschijnsel is, dat berust op de culturele uitwerking van lichamelijke verschillen.

De reproductieve functie van vrouwen vormt de basis voor een taakverdeling tussen mannen en vrouwen, die is gekoppeld aan verschillen in werkterrein en levenssfeer. Deze verschillen kunnen worden beschreven door middel van de begrippen 'openbaar' en 'privé'. Mannen worden geassocieerd met de bredere gemeenschap, de openbare sfeer, vrouwen met de privésfeer, de besloten kring van huis en haard. De verklaring van hiërarchische relaties tussen mannen en vrouwen wordt gezocht in een symbolische ordening, die aan de openbare sfeer, en in het algemeen aan activiteiten van mannen, een grotere waardering toekent (Rosaldo, 1974).

De tegenstelling die door het begrippenpaar openbaar-privé wordt weergegeven is door veel feministische antropologen opgevat als een theoretisch kader voor het bestuderen van allerlei aspecten van ongelijke sekseverhoudingen. Intussen wordt de bruikbaarheid van deze benadering betwijfeld: het denken in dichotome begrippen benadrukt de scheidslijnen tussen mannen en vrouwen. Het wordt onmogelijk om inzicht te krijgen in relaties tussen de seksen, met name die relaties waarin de macht van mannen over vrouwen wordt bevestigd (Mossink, 1981; zie ook Rosaldo, 1980). Sommige onderzoeksters, die zich bezighouden met de symbolische uitwerking van sekseverschillen zijn beïnvloed door Edwin en Shirley Ardener die stellen dat vrouwen en mannen niet dezelfde symbolische ordening hanteren. Zij spreken in dit verband over 'mutedness' van vrouwen: als ondergeschikte groep missen vrouwen de mogelijkheid haar eigen perspectief op de werkelijkheid goed weer te geven. Zij zijn gedwongen zich te uiten in termen van het dominante wereldbeeld van de mannen. In de studie van mythen en rituelen kan de onderzoekster toegang krijgen tot het vrouwelijk perspectief (Ardener, 1975 en 1978).

Onder degenen die uitgaan van de universaliteit van ongelijke sekseverhoudingen, bewandelt Gayle Rubin een interessante zijweg. In haar artikel 'The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy of Sex'' (1975) introduceert zij het begrip 'sex-gender system', het systeem dat de biologische seksen omvormt tot de sociale categorieën vrouwen en mannen.

De basis van dit systeem ziet zij in twee universele principes, die in elke samenleving een eigen vorm kunnen aannemen: het socialisatieproces en de verwantschapsstructuur. Zij baseert zich hierbij op een combinatie van de theorieën van Lévi-Strauss en Freud. Centrale factoren in het socialisatieproces zijn het aanleren van sekseverschillen en het benadrukken van heteroseksualiteit. Hiermee wordt afhankelijkheid tussen mannen en vrouwen en dominantie van mannen gewaarborgd. In navolging van Lévi-Strauss stelt zij, dat het ruilen van vrouwen door mannen het grondbeginsel vormt van verwantschapsstructuren: als bruiden gaan zij van de ene verwantengroep naar de andere. Door middel van deze 'handel' in vrouwen bevestigen mannen hun machtspositie.⁶

Van gelijk naar ongelijk

Tegenover de hierboven gesproken theorieën staat de mening, dat ongelijkwaardigheid tussen de seksen niet zonder meer als een universeel verschijnsel mag worden beschouwd. Theorieën die uitgaan van overal, in alle culturen bestaande vrouwenonderdrukking, zouden wel eens in hoofdzaak de ideologie en werkelijkheid van

onze eigen westerse cultuur kunnen reflecteren. Ze zijn vaak gebaseerd op etnocentrische en viricentrische gegevens.

De positie van vrouwen kan beter worden beschouwd in samenhang met politiek-economische ontwikkelingen en de mate van algemene ongelijkheid in een samenleving: *'wij menen, dat de factoren die ten grondslag liggen aan sociaal-economische ongelijkheid en aan de hiërarchische relaties tussen de seksen onlosmakelijk verbonden zijn'*. (Etienne en Leacock, 1980: 8).

Sommige onderzoeksters proberen deze verbanden uit te werken met behulp van de aan het marxisme ontleende begrippen reproductie en produktie (Edholm e.a., 1977; Bland e.a., 1978).

Anderen leggen de nadruk op historische ontwikkelingen. Zij brengen bij voorbeeld theorieën over de oorsprong van hiërarchische sekseverhoudingen in verband met het ontstaan van staten en van een feodalistisch-kapitalistisch produktiesysteem (Reiter, 1977). Soms krijgt de theorie een sterk evolutionistisch karakter. Zo ontwerpt Mona Etienne (1980) een rangorde voor samenlevingen met meer of minder egalitaire verhoudingen tussen de seksen op basis van historische ontwikkelingen in de produktieverhoudingen.

Een belangrijk uitgangspunt is hier, dat oorspronkelijk binnen veel samenlevingen de verhoudingen egalitair waren. De taakverdeling tussen vrouwen en mannen was complementair in plaats van hiërarchisch. Zowel vrouwen als mannen beschikten over een grote mate van autonomie. De introductie van een kapitalistische markteconomie, kolonialisme, en andere westerse invloeden leidden tot toenemende algemene ongelijkheid en ondermijnden tevens de autonome positie van vrouwen.

Wetenschapsvrouwen uit de Derde Wereld gebruiken deze theorie bij voorkeur als een politiek strijdmiddel in de discussie over afhankelijkheidsrelaties tussen de Derde Wereld en het Westen, zoals blijkt uit publikaties van de Verenigde Naties ter gelegenheid van de Internationale Vrouwenconferentie in Kopenhagen in 1980.

Interculturele vergelijking

Een van de grote problemen van de hierboven beschreven theorieën betreft het ontwikkelen van een begrippenkader, waarmee verschillen tussen culturen in aard en mate van ongelijkheid en onderdrukking kunnen worden geanalyseerd. Bij voorbeeld: op grond van welke criteria kunnen meer of minder egalitaire verhoudingen en autonomie van vrouwen en mannen worden aangenomen. Interculturele vergelijking is een oud thema in de antropologie. Sommige feministische antropologen passen dit toe in haar zoeken naar bruikbare criteria voor het 'meten' van status en macht van vrouwen in verschillende culturen (Quinn, 1977; S. Rogers, 1978). Hierbij doen zich vele moeilijkheden voor, zoals het gewicht dat moet worden toegekend aan de verschillende factoren die status en macht van vrouwen kunnen beïnvloeden, en hun onderlinge samenhang. Deze studies bieden tot nu toe weinig bevredigende resultaten, waarschijnlijk omdat er nog nauwelijks viricentrisme-vrije onderzoeksgegevens zijn, die als basis voor vergelijking kunnen dienen.

Ontwikkelingsproblematiek

Een belangrijk terrein betreft de ontwikkelingsproblematiek en de samenwerking met vrouwen uit de Derde Wereld. Men probeert te komen tot algemene inzichten in

de invloed van moderniseringsprocessen op het leven van vrouwen (zie o.a. Dauber en Cain, 1981). Onderzoek richt zich bij voorbeeld op de analyse van vrouwenstrijd en -organisatie⁷, of op het evalueren van ontwikkelingsprogramma's (B. Rogers, 1980). In een aantal gevallen is het onderzoek direct op de praktijk gericht en moet het leiden tot beleidsaanbevelingen voor nationale en internationale instellingen die zich met ontwikkelingsproblematiek bezighouden (Dixon, 1978; Postel-Coster en Schrijvers, 1976 en 1980). Samenwerking tussen (wetenschaps-)vrouwen uit de Derde Wereld en het Westen wordt vaak nagestreefd, hoewel economische en politieke haken en ogen dit bemoeilijken.

Naast onderzoek ter plekke zijn ook studies op macro-niveau van belang waarin cijfermateriaal en onderzoeksgegevens uit de hele wereld worden bijeengebracht en geanalyseerd (Boulding, 1977). Uit dit feitenmateriaal blijkt, dat vrouwen de grote verliezers zijn in moderniseringsprocessen. Ontwikkelingsexperts gaan te vaak uit van onjuiste aannamen. Feministische antropologen ontdekten bijvoorbeeld de mythe van de mannelijke kostwinner: in veel landen zijn grote aantallen vrouwen kostwinners voor zichzelf en anderen. Ook blijkt de voedsel- en basisenergievoorziening (water en brandstof) in de wereld voor een veel groter deel afhankelijk te zijn van de inspanning van boerinnen dan altijd aangenomen werd.

Nederland

Sinds het midden van de jaren zeventig heeft feministische wetenschapsbeoefening in Nederland een – vaak nog wankel – voet aan de grond gekregen. Het begon heel voorzichtig rond 1974: hier en daar organiseerden vrouwen zich in studie- en belangengroepen en hielden zij studiedagen om de positie van vrouwen in wetenschap en universiteit ter discussie te stellen.⁸

Het feit dat vanuit antropologische hoek gretig aan deze discussie werd deelgenomen, zal niemand verbazen. We constateerden immers al dat de vrouwenbeweging stimulerende vragen op de antropologie afvuurde, die tot een geheel nieuw studieveld inspireerden. Hierbij komt, dat antropologie in Nederland altijd al een relatief door veel vrouwen beoefende wetenschap is.

Intussen zijn vrouwenstudies in de antropologie een erkend vakgebied en maakt het aan de meeste universiteiten een – al dan niet verplicht – onderdeel uit van het studieprogramma. Er zijn op dit moment in Nederland zeven wetenschappelijke medewerkers – allen op deeltijdbasis – belast met het onderwijs hierin. Ondanks deze vorderingen, geeft het feit dat vier haar aanstelling binnen drie jaar kwijt zullen raken, de nog wankel positie van vrouwenstudies aan.

Groei en bloei van de feministische antropologie zijn voor een belangrijk deel te danken aan de 'vrouwenoverleggen'. Dit zijn actieve vrouwengroepen die aan bijna alle antropologische en ontwikkelings-sociologische instituten werkzaam zijn (Amsterdam, Groningen, Leiden, Nijmegen, Tilburg, Utrecht en Wageningen). Deze groepen houden zich zowel inhoudelijk als strategisch met vrouwenstudies bezig. Zij strijden voor officiële erkenning van haar wetenschappelijke activiteiten en voor een vrouwvriendelijke universiteit. In 1979 hebben zij zich gebundeld in het Landelijk Overleg Vrouwenstudies in de Antropologie (LOVA) en geven zij een nieuwsbrief uit.⁹

Van de verschillende groepen en stromingen die zich bezighouden met feministische

antropologie, zullen wij kort op een viertal ingaan. Deze vier verdienen bijzondere aandacht, omdat zij ieder op een eigen manier bijdragen aan het oplossen van de complexe legpuzzel van oorzaak en mechanismen van vrouwenonderdrukking.

GU Amsterdam

De Vrouwengroep Antropologie Amsterdam, een hechte studiegroep van het eerste uur van de feministische antropologie in Nederland, bracht in 1977 *Vrouw in Zicht!* uit. Vergelijken we de inhoud hiervan met haar dit jaar verschenen bundel *Feminisme en antropologie* (Socialistisch Feministische Teksten 5), dan zien we, net als bij de meeste feministische antropologen, een duidelijke verschuiving in benadering. Wilden zij in eerste instantie het seksisme in de antropologie aan de kaak stellen en vrouwen 'zichtbaar' maken, later zochten zij naar een theorie om vrouwenonderdrukking te begrijpen en te verklaren: '*Vanuit de discussie over de relaties tussen de 'privé-sfeer' en de 'openbare sfeer', en de macht van vrouwen die in de privé-sfeer te zoeken valt, kwamen we na verloop van tijd terecht bij pogingen de onderdrukking van vrouwen te bekijken vanuit een analysekader waarin structuren van produktie en reproductie centrale begrippen zijn.*' (Aalten e.a., 1979: 60)

Zo waren produktie en reproductie sleutelbegrippen in het seminar 'De arbeidsdeling tussen de geslachten in onderontwikkelde economieën', dat zij in 1979 en 1980 organiseerden in samenwerking met het Transnational Institute en de actiegroep 'Domitila'. De onderdrukking van vrouwen is in haar visie te verklaren vanuit het complexe samenspel tussen de produktieverhoudingen: '*de verhoudingen waaronder mensen produceren om in leven te blijven*' en de reproductieverhoudingen: '*de manier waarop in een samenleving de verhoudingen tussen de geslachten 'geregeled' zijn*' (ibid. 30).

Ze geven zelf als een van de bezwaren tegen deze benadering aan, namelijk dat ze als materialisten tot nu toe te weinig aandacht hebben geschonken aan de relatief autonome werking van denksystemen als dimensie van vrouwenonderdrukking (ibid. 18).

VU Amsterdam

Aan het antropologisch instituut van de VU van Amsterdam daarentegen, vormen denkbeelden van en over vrouwen het uitgangspunt van het daar verrichte feministisch onderzoek. Een aantal onderzoeksters heeft een nieuwe inhoud gegeven aan de traditie van symbolische antropologie van de VU. Zij benadrukken de determinerende invloed van denkbeelden en symbolensystemen op de ongelijke machtsverhoudingen tussen de geslachten. Haar benadering sluit met name aan bij de theorieën van Edwin en Shirley Ardener.

Op dit ogenblik kunnen vooral Edien Bartels en Joke van Reenen worden genoemd, die zich beiden richten op de voorstellingswereld van vrouwen in Tunesië. Zij onderzoeken respectievelijk denkbeelden van vrouwen in relatie tot vruchtbaarheid, seksualiteit en volksreligie, en in relatie tot familie-eer en vrouwelijke eerbaarheid (Bartels, 1980; Van Reenen, 1981).

Leiden

Aan het Instituut voor Culturele Antropologie in Leiden was een groep vrouwen al

een aantal jaren bezig met onderzoek naar onder meer machtsverhoudingen tussen de seksen, toen zij opdracht kregen tot het schrijven van een preadvies ter gelegenheid van de vrouwenconferentie van de Verenigde Naties in Mexico in 1975.¹⁰

In hetzelfde jaar begonnen zij in opdracht van het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking met het onderzoeksproject Vrouwen en Ontwikkeling (VENO). Dit project houdt zich bezig met de effecten van moderniseringsprocessen op het leven van vrouwen in drie verschillende samenlevingen: Sri Lanka, Egypte en Boven Volta.¹¹ Het moet resulteren in aanbevelingen voor ontwikkelingshulp, gericht op verbetering van de positie van vooral arme vrouwen.

Het onderzoek richt zich in de eerste plaats op de prioriteiten en behoeften van deze vrouwen en op de belemmeringen en problemen die zij in toenemende mate ondervinden. Hiermee wordt inzicht verkregen in de mogelijkheden tot verbetering van haar positie. Behalve in beleidsadviezen aan de overheid, monden de deelonderzoeken uit in concrete actieprojecten, die aansluiten bij de meest nijpende problemen. Twee voorbeelden hiervan zijn een touwmaakstersproject en een collectieve vrouwenboerderij in Sri Lanka.¹²

Het ligt voor de hand, dat een dergelijk onderzoeksproject werkt als een stimulans voor allerlei activiteiten. De betrokken onderzoeksters houden zich, samen met medewerkers en studenten van het Instituut, bezig met verschillende aspecten van theorievorming en onderzoek binnen de feministische antropologie waarbij thema's als arbeid en organisatie van vrouwen centraal staan. Ook is er een uitgebreid documentatiecentrum opgericht.

Den Haag

De vrouwengroep aan het Institute of Social Studies (ISS) in Den Haag bestaat voor een belangrijk deel uit actieve feministen uit de Derde Wereld. Hoewel geen antropologen, oefenen zij grote invloed uit op de Nederlandse feministische antropologie. De *Methodische Postulate zur Frauenforschung* van Maria Mies, (ex-)docente aan het ISS, heeft een golf van discussie teweeggebracht in alle gelederen van de feministische wetenschap in Nederland.

De groep benadrukt de nauwe relatie tussen feministische theorie en praktijk. Men ziet vrouwenstudies als een nieuw paradigma, voortgekomen uit de internationale vrouwenstrijd, dat daar ook aan ten dienste moet staan. Deze vrouwen houden zich in eigen land bezig met zaken als een anti-verkrachtingscampagne in India, of vrouwenvakbonden in India en Latijns-Amerika. Hun theoretische belangstelling is gericht op vragen die uit deze strijd voortkomen.

Samenwerking

Uit het voorgaande is duidelijk, dat ondanks het vele werk dat al is verzet in de feministische antropologie, we nog aan het begin staan van een nieuwe ontwikkeling. Enkele belangrijke aanzetten tot theorieën over asymmetrische sekseverhoudingen en vrouwenonderdrukking hebben tot nieuwe inzichten geleid. Er zijn echter nog vele problemen op te lossen. De Vrouwengroep Antropologie Amsterdam spreekt in dit verband over '*... het belang van begrippen waarmee we het leven van vrouwen analyseren. We hebben begrippen nodig die èn breed genoeg zijn om vrouwen door de geschiedenis en door alle kulturen heen te kunnen vergelijken, èn nauw genoeg om speci-*

fieke vormen van onderdrukking en van strijd daartegen te kunnen omvatten.' (Aalten e.a., 1981: 30)

Aan een dergelijk begrippenkader ontbreekt het ons vooralsnog, maar met de vele publikaties die elk jaar verschijnen, worden telkens nieuwe bouwsteentjes aangedragen.

Ook is er een begin gemaakt met het verzamelen van nieuw feitenmateriaal, maar er zijn nog steeds enorme hiaten, die meestal alleen kunnen worden opgevuld door kostbaar en tijdrovend empirisch onderzoek en hechte onderlinge samenwerking.

Uitwisselen van feitenmateriaal en nieuwe inzichten tussen wetenschapsvrouwen uit het Westen en de Derde Wereld gebeurt veelal tijdens internationale vrouwenbijeenkomsten, die over verschillende onderwerpen in de hele wereld worden gehouden. Vaak wordt de gelegenheid aangegrepen om deze ontmoetingen in een meer permanente vorm van samenwerking om te zetten. Enkele voorbeelden van in de laatste jaren opgerichte internationale en regionale organisaties van wetenschapsvrouwen zijn: Women's Studies International; Association of African Women for Research and Development (AAWORD); Asian and Pacific Centre for Women and Development (APCWO); (Caribbean) Women and Development Unit; Women's Studies Latin America.

Voor ons, westerse feministische antropologen is samenwerking met vrouwen uit de Derde Wereld van groot belang, zowel met onze collega's als met de vrouwen onder wie we onderzoek doen. Die samenwerking is meestal niet zonder problemen. Ten opzichte van onze niet-westerse collega's beschikken wij nog steeds over meer en betere middelen voor onderzoek — in de vorm van geld, wetenschappelijke faciliteiten en achtergrond — dan zij. Wij zouden er dan ook naar kunnen streven, meer dan nu gebeurt, om de mogelijkheden voor onderzoek waarover wij de beschikking krijgen met haar te delen.

Een andere manier van uitwisseling zou kunnen zijn om niet-westerse wetenschapsvrouwen in de gelegenheid te stellen in ons land onderzoek te doen onder vrouwen. Dit is ook uit wetenschappelijk oogpunt aan te bevelen. Als het waar is wat antropologen altijd beweren, namelijk dat buitenstaanders betere inzichten in de onderliggende structuren van een samenleving kunnen krijgen dan de betrokkenen zelf, dan wordt het hoog tijd dat er ook bij ons onderzoek wordt gedaan door buitenstaanders. Samenwerking met de vrouwen in het onderzoeksgebied is vaak nog moeilijker. De verschillen tussen haar en onze situatie zijn enorm; we voelen ons vaak machteloos met onze pretenties steun te kunnen bieden. We kunnen in een onderzoekssituatie meestal heel weinig voor haar doen, tenzij we betrokken zijn bij vormen van actieonderzoek, en zelfs dan is het moeilijk (zie bij voorbeeld het onderzoeksverslag van Carla Risseuw (1980)). Maar dat is geen reden om het maar helemaal op te geven — voor ons blijft het streven naar samenwerking met de vrouwen die ons informatie verschaffen een belangrijk onderdeel van de strijd tegen onderdrukking. Voor haar zijn de pogingen om zich vrij te maken uit afhankelijkheidsverhoudingen vaak van levensbelang. Zij kunnen niet wachten tot wij ons voldoende theoretisch onderlegd voelen. Wij vinden daarentegen, dat we niet kunnen werken zonder voldoende theoretische en feitelijke kennis. Dit is dan misschien het 'eeuwige dilemma' van feministische antropologen.

Noten

Wij danken allen die met haar waardevolle adviezen hebben geholpen bij het tot stand komen van deze bijdrage.

1. Zie voor een uitvoerige kritiek op het gebruik van seksecategorieën in gangbare wetenschap: Nicole-Claude Mathieu, 1976, Notes Toward a Sociological Definition of Sex Categories. *International Journal of Sociology*, Vol. 5 no. 4 en Margit Eichler, 1980, *The Double Standard. A Feminist Critique of Feminist Social Science*.
2. De neerslag van deze discussie is tot nu toe verschenen in: *Feministisch Socialistische teksten* 3, 1979 en *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, jg. I en II, no. 1 t/m 6.
3. Zie voor levensbeschrijvingen en beknopte bibliografieën van Mead en Benedict de aarhen gewijde bijdragen in dit boek.
4. Beknopte bibliografie van Cora Vreede-de Stuers: 1960: *The Indonesian Woman. Struggles and Achievements*. 1962: *De Hindoesse vrouw en moeder. Traditie en nieuwe denkbeelden*. 1965: De Hindoe-maatschappij in overgang; in: *Panorama der Volken*, deel II, pp. 263-358. 1968: *Parda. A study of Muslim Women's life in Northern India*. 1968: *Meisjesstudenten in Jaipur. Haar houding tegenover sommige aspecten van het veranderende Hindoesse familieleven*.
5. De hier genoemde artikelen over feministisch antropologische uitgangspunten zijn gebundeld in een discussiemap *Vrouwenstudies*, Teksten II; verkrijgbaar bij Doc. Centrum VENO Instit. voor CA/SNWV te Leiden. Zie voor een beschrijving van de verschillende visies ook Els Postel-Coster, 1979, Vrouwen in ontwikkeling: een antropologisch perspectief. In Creighton en Geschiere (eds), *Zij en het patriarchaat. Ontmoetingen met vrouwen in Afrika en Azië*.
6. Van dit artikel is een Nederlandse vertaling en een uitvoerige bespreking verschenen in *Feministisch Socialistische Teksten* 4, 1980.
7. Door de vrouwengroep van het ISS in Den Haag is in het voorjaar van 1981 een seminarie gehouden over aspecten van vrouwenstrijd: 'The New Women's Movement'. Van belang is ook de artikelenserie 'Frauenkämpfe in der Peripherie'. *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, no. 3, 1980.
8. Een overzicht van deze activiteiten is te vinden in de volgende nummers van het tijdschrift *Wetenschap en Samenleving*: Vrouwen en Wetenschap, 75-4 Sexisme en Wetenschap, 75-9 Sexisme en Wetenschap, 77-4.
9. De LOVA Nieuwsbrief verschijnt vier maal per jaar. In elk herfstnummer staat een uitgebreid overzicht van de situatie betreffende onderwijs en onderzoek in vrouwenstudies in de antropologie.
10. Dit preadvies is in 1976 in boekvorm verschenen: Els Postel-Coster en Joke Schrijver (eds), *Vrouwen op weg. Ontwikkeling naar Emancipatie*.
11. Inmiddels zijn de volgende onderzoeksrapporten verschenen: Els Postel-Coster en Joke Schrijvers (eds), 1980, *A Woman's Mind is Longer than a Kitchen spoon. Report on Women in Sri Lanka*; Carla Risseuw, 1980, *The Wrong End of the Rope Women Coir Workers in Sri Lanka*. In de loop van 1982 zullen onderzoeksrapporten verschijnen over Egypte en Boven Volta.
12. Voor een uitvoerige beschrijving zie Joke Schrijvers. Een vrouwenboerderij begint met mannenwerk. *Intermediair*, jrg. 15, no. 13; Carla Risseuw: Wie gelooft in een project voor ons. *Intermediair*, jrg. 16, no. 15.

Literatuur

- Aalte, Anna e.a., *En bijt nog bovendien ...* (ongepubliceerd paper), 1979.
Aalten, Anna e.a., *Feminisme en antropologie. Feministisch Socialistische Teksten* 5, 1981.
Ardener, Shirley (ed.), *Perceiving Women*, 1975. *Defining Females: the Nature of Women in Society*; 1978.
Bartels, Edien, De moeder van de jongens is als een visgraat. Vrouwen en seksualiteit in Tunesië. *Intermediair*, 16e jg. no. 14, 1980.

Bland, Lucy e.a., Relations of Reproduction: Approaches through Anthropology. *Women's Studies Group, Women Take Issue*, 1978.

Bleich, Anet en Petra de Vries, *Vrouwenstudies aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Universiteit van Amsterdam*, (nota), 1977.

Boulding, Elise, *Women in the Twentieth Century World*, 1977.

Dauber, Roslyn en Melinda L. Cain (eds), *Women and Technological Change in Developing Countries*, 1981.

Dixon, Ruth B., *Rural Women at Work: Strategies for Development in South Asia*, 1978.

Edholm, Felicity e.a., Conceptualizing Women. *Critique of Anthropology*, Vol. 9/10, no. 3, 1977.

Etienne, Mona, Women and Anthropology: Conceptual Problems. In: Etienne en Leacock (eds), *Women and Colonization. Anthropological Perspectives*, 1980.

Etienne, Mona en Eleanor Leacock (eds), *Women and Colonization. Anthropological Perspectives*, 1980.

Kaberry, Phyllis, *Women of the Grassfields*, 1952.

Komter, Aafke en Marijke Mossink, Kennis of verandering. De wankel balans tussen wetenschap en politiek. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, jg. I, no. 3, 1980.

Luchies, Ina, De praktijk heeft vaak niets aan vrouwenstudies. In: *Kongresbundel Zomeruniversiteit Vrouwenstudies*, pp. 178-181, 1981.

Lurie, Nancy Oestreich, Women in Early American Anthropology, in: Helm (ed.), *Pioneers of American Anthropology*, 1966.

Malinowski, Bronislaw, *Argonauts of the Western Pacific*, 1922.

Mead, Margaret, *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, 1935.

Mead, Margaret, *Ruth Benedict*, 1974.

Mies, Maria, Methodische Postulate zur Frauenforschung, in: *Diskussiemap Heksenkollege*, Nijmegen, 1978.

Mossink, Marijke, Privé-openbaar: een moeizame verhouding. In: Aalten e.a., *Feminisme en antropologie. Socialistisch Feministische Teksten* 5, 1981.

Paulme, Denise, *Femmes d'Afrique Noire*, 1960.

Postel-Coster, Els en Joke Schrijvers (eds), *Vrouwen op Weg. Ontwikkeling naar emancipatie*, 1976.

Postel-Coster, Els en Joke Schrijvers (eds), *A Woman's Mind is Longer than a Kitchen Spoon. Report on Women in Sri Lanka*, 1980.

Quinn, Naomi, Anthropological Studies on Women's Status. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 6, 1977.

Reenen, Joke van, *Vrouwen, vruchtbaarheid en onreinheid*. Doct. scriptie, Vrije Univers. Amsterdam, 1981.

Reiter, Rayna Rapp, The Search for Origins: Unraveling Threads of Gender Hierarchy. *Critique of Anthropology*, Vol. 9/10, no. 3, 1977.

Risseuw, Carla, Wie gelooft in een project voor ons. Vrouwen in de kokosindustrie op Sri Lanka. *Intermediair*, jrg. 16, 1980, nr. 15.

Risseuw, Carla, *The Wrong End of the Rope, Women Coir Workers in Sri Lanka*, 1981.

Rogers, Barbara, *The Domestication of Women. Discrimination in Developing Societies*, 1980.

Rogers, Susan Carol, Woman's Place, A Critical Review of Anthropological Theory. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 20, no. 1, 1978.

Rohrlich-Leavitt, Ruby e.a., Aboriginal Woman: Male and Female Anthropological Perspectives. In: Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women*, 1975.

Rosaldo, Michelle Zimbalist, Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview. In: Rosaldo en Lamphere (eds), *Woman, Culture and Society*, 1974.

Rosaldo, Michelle Zimbalist, The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding. *Signs*, Vol. 5, no. 3, 1980.

Rubin, Gayle, The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex. In: Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women*, 1975.

Salter, Elizabeth, *Daisy Bates*, 1971.

Sevenhuijsen, Selma, De praktijk van de theorie. *Socialistisch Feministische Teksten* 3, 1979.

Schrijvers, Joke, Viricentrisme en culturele antropologie. *Sociologische Gids*, jg. 1975, no. 4.

Schrijvers, Joke, 1979, Een vrouwenboerderij begint met mannenwerk. *Intermediair*, jrg. 15, no. 13, 1979.

Vrouwengroep Antropologie Amsterdam, *Vrouw in Zicht! Naar een feministische antropologie*, 1979.

Weiner, Annette, B., *Women of Value, Men of Renown. New Perspectives in Trobriand Exchange*, 1976.